



## **BİLMECELERİN DİL-DÜŞÜNME BAĞLAMINDA EĞİTİMDEKİ YERİ VE ÖNEMİ**

*Elif Emine BALTA\**

### **ÖZET**

Bilmeceler, sade görünüşleri, derin arka planları ve sanatlı söyleyişleri ile eğlenceli halk edebiyatı ürünleri olup yüzyıllar boyu, biriktirmiş olduğu kültürel öğeleri günümüze taşıma gibi manevi değere sahiptir. Gündelik hayatta bilmeceler, eski popülerliğini kaybetmiştir. Yaşam koşullarının farklılaşması, sosyal ortamların niteliğini değişmesi, bireyselleşme ve benzer sebepler, insanların ihtiyaçları ve anlayışlarında olduğu gibi ilgi ve zevklerini de değiştirdiği için bu durum normal karşılanabilir.

Akademik anlamda, bilmeceler ile ilgili çalışmalar halkbilim sahasında sınırlı kalmıştır. Bu sahada yapılmış olan değerli çalışmalar ise eğitim-öğretim boyutunda yeteri kadar değerlendirilmemiştir. Eğitim öğretim alanında da bilmecelere yeteri kadar yer verilmediği görülmektedir. Oysa bilmeceler, dil ve kavram öğretiminde, bunlarla yakından ilişkili olan düşünme öğretiminde de başarı sağlamada araç olarak kullanılabilir zenginlik ve derinlik özelliğine sahiptir. Eğitim-öğretim sürecinde, bilmecelerin en önemli katkısı, anadili eğitiminde görülür. Kavram öğretiminde ve kelime hazinesini zenginleştirmede bilmeceler yardımcı araç olarak görülebilir. Bilmecede cevabı arama süreci dinamiktir; birey, zihninden geçen tüm kavramları soruda belirtilen özellikleri ile karşılaştırır. Açık bir ifadeyle bilmeceler üst düzey düşünme becerilerinden olan yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile ilişkilidir. Bilmecelerin eğitsel ve düşünsel bağlamda değerinin farkına varılmalı ve diğer edebi türler gibi eğitim ortamlarına dahil edilmelidir. Bu çalışmada, bilmece türünün eğitim-öğretimde etkili bir araç, zengin bir uyaran olarak yeri ve önemi belirlenmiş ve açıklanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Bilmece, Eğitim, Öğretim, Dil, Düşünme Becerileri.

## **THE PLACE AND IMPORTANCE OF RIDDLES IN THE CONTEXT OF LANGUAGE AND THINKING**

### **ABSTRACT**

Riddles, the entertaining works of folk literature with simple appearances (structures), deep backgrounds and artistic expressions, also have the moral value of carrying the centuries of accumulated

---

\* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: elifkucuk@hotmail.com

cultural traces into today. In daily life, riddle has lost its old popularity. This is quite normal. Because changes in life conditions, variations in the quality of social environments, individualization and similar reasons have altered the interests and pleasures of people as well as their needs and understandings.

In academic context, studies on riddles have been limited with the field of folklore. The valuable studies done on this field have not been sufficiently evaluated within the scope of education and teaching. Today, it is seen that, riddles do not take place within framework of education and teaching. However, riddles have richness and deepness that can be used as a means of reaching success in not merely teaching language and concepts but also in closely related thought. The biggest contribution of riddles to the education and teaching process is seen in native language education. Riddles can be seen as a means of teaching concepts and enriching word treasure. In a riddle, the process of searching answer is dynamic; that is, one compares all the concepts passing through his mind with the features given in the question. "Clearly, riddles correlate with high order thinking like creative thinking, critical thinking and problem solving. So riddles must be appreciated educational and intellectual context and included in education and teaching environments". In this study, the place and significance of riddle as an effective tool and a rich stimulant in education and teaching will be determined and explained.

**Key Words:** Riddle, Education, Teaching, Language, Thinking Skills.

## GİRİŞ

İnsanoğlu varlığını, dünyayı, eşyayı kısaca hayatı anlamak için sürekli sorular sormuş ve cevaplar aramıştır. Bu sorular, kimi zaman basit ve net, çoğu zaman zor veya kesin çözümü olmayan karmaşık türde olmuştur. İnsan, merak duygusu, keşfetme isteği yok olana kadar da soru sormaya devam edecektir. Bu durum göz önüne alındığında bilmeceler, insan ruhuna ve zihnine en uygun folklorik ürünlerden biridir.

Bilmecede, dolaylı olarak sunulmuş veya gizlenmiş olan nesnenin, verilen özelliklerinden yola çıkılarak buldurulması esastır. Bilmeciyi basit bir sorudan ayıran en önemli özelliği ise insanda kafa karışıklığı yaratmasıdır. Bilinmeyeni bulma ve gizli olanı açığa çıkarmada, muhatabın hazırcıvıplılığını ve hızlı düşünme yetisini ölçmek amacıyla hazırlanır (Abrahams ve Dundes, 2007).

Folklor sahasında yapılan çalışmalara, araştırma ve derlemelere bakıldığında, bilmece konusuna önem verildiği ve bilmece ile ilgili çok çeşitli tanımlar yapıldığı görülmektedir. Son yıllardaki çalışmalar ele alınırsa, bilmece için yapılmış tanımlar içinde geniş ve ayrıntılı olanlardan biri de Türkyılmaz'a (2009: 42) aittir:

"Bilmece, her tür nesne, kavram ve konu ile ilgili bir soruyu, geleneğin gereği olan zaman ve mekânlarda, çeşitli fonksiyonlar üstlenerek; sorulan nesne, kavram ve konuya ilişkin özellikleri az çok bünyesinde barındırıp, manzum veya mensur bir yapı içerisine yerleşerek; muhatabın muhakeme ve dikkatini harekete geçirmek suretiyle karşılığını buldurmayı hedefleyerek soran; cevabı ise "çoğu kez" tek kelime ve ait

### Turkish Studies

olduğu toplumun beklentilerine uygun, o toplumda önceden tartışılmadan kabul edilmiş; “pek çoğu” şiirsel bir ifadeye sahip ve “çoğu” kalıplaşmış ifadelerden oluşan, soru cümlesi olmadığı halde, geleneği bilenler tarafından öyle olduğu anlaşılan geleneksel sorulardır.”

Tanıma bakıldığında, bilmecelerin, sade gibi görünen fakat gizli zenginliklere, derinliklere sahip kültürel ürünler oldukları anlaşılacaktır. Bunun içindir ki bilmeceler için “*şiir cenneti*”, “*bilgi yarışması*”, “*eğlendirici ve öğretici bir oyun*”, “*edebî zihin sporu*” olarak çeşitli adlandırmalar yapılmıştır (Elçin, 1970: IX; Köktürk, 2005: 126).

### 1. Bilmecelerin Eğitim Öğretimdeki Yeri ve Önemi

Günümüzde bilmeceler, eski popülerliğini kaybetmiştir. Yaşam koşullarının farklılaşması, sosyal ortamların niteliğinin değişmesi, bireyselleşme ve benzer sebepler insanların ihtiyaçları ve anlayışlarında olduğu gibi ilgi ve zevklerini de değiştirmiştir. Konuya dair çalışmalar, bilmecelerin eğitim ve öğretim alanında yararlanılabileceği birçok yönü ve boyutunun varlığı sebebiyle eğitim ve öğretim alanına dâhil edilmesi gerektiğini sıklıkla ve önemle tekrarlamaktadır. Bahsedilen bu boyutlar, kültür, dil ve düşünme olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

#### a. Kültürel Boyut:

Geçmiş ile olan bağlarını sağlam tutmak isteyen insanoğlu, halk edebiyatı ürünleri konusunda hassastır. Tüm halk edebiyatı ürünleri gibi bilmeceler de içinde bulunduğu ve geliştiği kültürün öğelerini ve izlerini taşırlarken bunları estetik bir biçimde de geleceğe aktarırlar. Çünkü bilmeceler, “halkın günlük yaşamdan çıkardığı deneyimlerin, gözlemlerin, yaşantıların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır” (Göçer, 2010: 354).

Geleneksel yapının devamlılığı esasından hareketle bilmeceler önemli bir yere sahiptir. Öncelikle, bilmeceleri, basit bir bulmaca havasından ayrı kılan, köklü bir kültürün, dini motiflerin, toplumsal yaşayış biçimlerinin, toplumsal olayların yoğunlaşması ile oluşmalarıdır. Geçmişin, zamanımızda tanınması ve geleceğe aktarılması, kültürel bir yapı olarak toplumumuzun, diğer kültürler içerisindeki özgünlüğünü ortaya koyması bakımından önemlidir. O halde, bilmeceler aracılığıyla geleneğin izlerinden yola çıkarak çocuklara, kendi kültürünün özelliklerinin sezdirilmesi ve benimsetilmesi sağlanabilir.

#### b. Dil Boyutu:

Her edebi ürün gibi bilmecelerin de dil boyutuna etkisi önemli düzeyde görülmektedir. Eğitim ve öğretim sürecinde, bilmecelerin en önemli katkısı, anadili eğitiminde görülür. Okul öncesi dönem ve ilköğretimin erken dönemlerinde, çocuklara anadili sevgisini kazandırmada bilmeceler araç olarak kullanılabilir. İlköğretim döneminde derslerin, sıkıcı bir hal almaması için oynusu bir atmosfer içinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu dönemlerde çocuklar oyundan kopmak istemez, oyunu sınıf içine taşımak isterler. Bilmecelerin de oyun kapsamında sınıf ortamına taşınması, çocuklar için etkili ve dikkat çekici bir öğretim aracı olarak kullanılmasını kolaylaştırır. Bu yolla derse ısındırılan çocuklar, öğrenmeye hazır hale geleceklerdir.

İlköğretimin ilk dönemlerinde, bilmeceler sözcükleri doğru telaffuz edebilme amacıyla yapılabilecek alıştırmalar olarak kullanılabilir. Bilmecelerin dil bağlamında bir diğer belirgin özelliği, çocukların kelime hazinesini zenginleştirecek güce sahip olmalarıdır. İlginç benzetme ve tasvirleri, alışılmamış bağdaştırmaları, zengin sözcük kullanımı, onu kelime hazinesini zenginleştirme açısından önemli bir kaynak durumuna getirir.

Bilmeceler kavram öğretiminde de yardımcı araç olarak yararlanılabilecek ürünlerdir. Kavram, “insan zihninde alımlanan, farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini temsil

eden bir bilgi formu yapısıdır” (Ülgen, 2001: 100). Kavram öğretimi, bilinmeyen bir nesnenin, özelliklerinin verilerek tanıtılması boyutunda, özellikle ilköğretimin erken dönemlerinde etkili olacaktır. Kavramlar, etkileşim ortamlarında daha iyi öğrenilebilir (Ülgen, 2001). Algılama düzeyi yükseldikçe, kavramların tamamlanmasının, yetkinleşmesinin ve zenginleşmesinin sağlanabileceğini ifade eden Hayran (2010), bilmeceleri kavram öğretimi için önemli dilsel uyarıcılardan biri olarak görmektedir. Kavram öğretiminde ve kelime hazinesini zenginleştirmede, bilmecelerin yardımcı araç olarak görülmesinin nedenleri maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- Soru-cevap stratejisine uygun olması,
- Yarışma havasını taşıdığı için güdüleme sağlaması,
- Nesnelerin veya varlıkların benzerliklerini ve farklılıklarını sunması,
- İmgeler yoluyla, zihinde somutlaştırmaya imkân tanınması,
- Anahtar sözcükler yoluyla ilişkilendirme kolaylığı,
- Cevabı bulmada tümevarım yollarının izlenmesi gerekliliği,
- Kafiye, ses ve söz tekrarları ile akılda kalıcılığı sağlaması,
- Kurgusal yapının akılda kalıcılığı sağlaması.

Bilmeceler dilin gündelik kullanımı dışındaki formları bakımından da zengin kaynaklardır. Kullanılan söz sanatları, çocuğa, dilin farklı kullanım yollarını sezdirir. Böylece çocuk, edebi dilin özelliklerini bilmese de sanatın, “*sözün büyüğü dünyasına*” girer (Köktürk, 2005: 126). Bilmeceleri çözmeye fikirlerin ortaklığını, metaforların analizini ve benzerlikleri keşfetmeyi içermektedir (Castro, 2011).

Bilmecelerdeki dil kullanım zenginliğini örneklemek amacıyla bazı özellikleri vurgulanabilir. Öncelikle bilmeceler, baskın olarak mecazlı ifadeleri ile gündelik dil kullanımını aşarlar: “Bir ufacık Arapçık, başında var tablacık” -Çivi- (Başgöz, 1993: 145). Bazı bilmeceler, mecazî ifadeler yerine benzerlik-zıtlık ilişkisini ön plana çıkarır. Bu tarz bilmecelerin taşıdığı çelişki, cevaba ulaşmayı zorlaştırır: “Şekere benzer tadı yok, gökte uçar kanadı yok” -Kar- (Başgöz, 1993: 304). Bu bilmecede verilen nesnel değer, düşünce dünyasında zıtlık oluşturmuştur. Bahsedilen bu zıtlık, bir bakıma, cevabın sınırlarını da belirler. İkinci söyleyişte sınırlar biraz daha daralır. (Beyaz olacak, tadı olmayacak, uçacak, kanadı olmayacak gibi). Bazı bilmecelerde, cevabın özellikleri, sıfatların bol kullanılmasıyla nesne betimlenmiştir: “Alçak boylu, kadife donlu” –Pathıcan- (Öztürk, 1985: 289). Bazı bilmeceler de kişileştirme vardır: “Ateş üstünde küpesini sallar durur” –Kazan- (Başgöz, 1993: 326).

Dilin bu tarz kullanımları, çocuğun, sözün estetik yönü ile adım adım buluşması, daha sonra karşılaşacağı edebi eserlerin diline hazırlıklı olmasını sağlayacaktır. Başka bir ifade ile çocuğun, edebi metinler ile ileride kuracağı iletişim sürecinin hazırlığıdır (Artun, 2009). Sonuç olarak, söz sanatları çeşitli yollarla cevabı gizlemiştir. Bunları doğru açımlayabilmek zihinsel sürecin doğru işletilmesini gerekli kılmaktadır. Burada düşünme boyutu da devreye girmektedir.

### c. Düşünme Boyutu:

Düşünme, çeşitli boyutlara sahip bir zihinsel faaliyettir. Bu çalışma kapsamında, bilmecelerin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile ilişkilerinin çerçevesi çizilecektir.

## 2. Bilmecelerin Yaratıcı Düşünme ile İlişkisi

Bilmecelerin yaratıcı düşünme ile ilişkisi açık ve doğrudandır. Çünkü öncelikle oluşum bakımından değerlendirildiğinde, bilmeceler halkın yaratıcı düşünmesinin ürünleridir. Tabii ki diğer edebi ürünler gibi bilmeceler de dünyaya ve yaşama dair somut bilgi aktarma amacı gütmemektedir.

Fakat oluşumundaki farklı hayal dünyalarının varlığı ve dilin estetik kullanımı, bireylere dünyadaki her türlü sesin uyumu ve deseni hakkında çeşitli duygular telkin etmektedir (Stefavona, 2007).

İnsanoğlu, hayatı boyunca devam eden ilişkilerindeki mücadelelerinde veya sataşmalarında, fiziksel güç gösterilerinden zihinsel yarışmalara daha çok önem vermiştir (Geller, 1985: 70). Verilen bu önem, bilmecelerin doğuşuna sebep olmuştur. Çünkü bilmeceler “bilgide, zekâda, muhakemede, hafızada, dikkatte, sürati intikalde üstünlük yarışması olarak ortaya çıkmıştır” (Elçin, 1970: III). Bu çıkış noktası göz önüne alındığında, kurgusal ifadeleri ile bu türler, insanın düşünsel dünyasına büyük katkı sağlar. Bilmecelerin “zekâ yoklaması” olarak, büyük istekleri gerçekleştirmede veya yargılamalarda koşulan şart şeklinde var olduğu görülmektedir (Artun, 2009). Bilmecenin, zekâyı test etmesi özelliği, ifadelerindeki çeldiricilerinden ileri gelir. Cevabın bulunmasını güçleştirmek istedikleri için imge yüklü olan bilmecelerin, şifrelendirilmiş olan bu sözcükleri, onu çözecek olan birey tarafından açılmalıdır.

Bilmecelerin sorulma süreci de çözülme süreci de özün bilinçdışından çıkarılmasının denendiği, dinamik birer bilişsel süreçlerdir. O zaman bu oyunun, bilişsel becerileri geliştireceği söylenebilir (Stefanova, 2007). Farklı nesnelere veya durumların benzerliklerini ipucu olarak değerlendirebilme, üst düzey bir düşünme becerisi gerektirir. Bilmecelerin varsayılan en belirgin etkisi, bir üst düzey düşünme becerisi olan yaratıcı düşünme üzerinde olacaktır. Bilmeceler hazırlıksız düşünmeyi gerektirir. Bunun için bilmeceler, zihinsel anlamda alıştırmalar yapmış, farklı bakış açılarından bakabilen, esnek ve akıcı düşünebilen, özgün çözümlere yatkın bireylerin gerçekleştirebileceği türden etkinliklerdir. Bu noktada yaratıcı düşünme ile ilişkisi yeniden ortaya çıkar.

Bir üst düzey düşünme becerisi olan yaratıcı düşünme, Torrance’ye göre “problemlere, bilgedeki eksikliklere ve boşluklara, gözden kaçırılmış bileşenlere ve benzerlerine karşı duyarlı olma; zorluğu tanımlama, çözüm arama, tahminler yapma veya zorluklar hakkında hipotezleri ifade etme, bu hipotezleri sınama, daha sonra değiştirip tekrar sınama ve ulaşılan sonuçları bildirme”dir (Akt: Puccio ve Murdock, 2001: 68). Rıza (2001: 62) yaratıcılığın, “*akıl hızlı çakması sonucu*” ortaya çıkan düşünceler, çözümler veya cevapları kapsadığını belirtmektedir. Yaratıcılık, olası özgün çözümleri bulabilmede, esnek bakabilmede, fikir üretmede akıcı olabilmede görülür. Yaratıcı düşünme, görünenin arkasındakini sezmeye, fark etmeye yönelik bir zihinsel süreçtir.

Bilmeceleri çözme süreci basit bir soru-cevap işleminden ibaret değildir. Çoğu zaman bu süreç alışılmamış benzetmeler ile insanın alışıldık düşünme yollarını alt üst eder. Yaratıcı düşünme becerisi gerektirmesinin en önemli sebeplerinden ve yaratıcı düşünme becerisini geliştirebilecek en önemli özelliklerinden biri budur. Bireyin, bu çözüm sürecinde verilen karışıklık ve benzerlikleri zihninden geçirmesi, çeşitli cevapları üretmesi beklenmektedir. İşte bu yaratıcı düşünen zihinlerde akıcılık özelliğinin aktifliğidir.

Bilmeceler, yaratıcı düşünmenin bileşenlerinden bir diğeri olan esneklikle örtüşen yönlere sahiptir. Çünkü Şaul’un da (1979: 84) ifade ettiği gibi, “bilmeceler kavramları bölen sınırlarla oynayarak bir zihin eğlencesi yoluyla onları aşarak her şeyin sanıldığı kadar değişmez olmadığını gösterir.” “Bin bıyıklı tahta kayıklı” -Fırça-, “Ağaca çıkar, kulağına küpe takar” -Fasulye- (Başgöz, 1993: 211, 208), bilmecelerinde nesnelere insani özellikler kazandırıldığı, yani kişileştirme sanatının yapıldığı görülmektedir. Bunlar, yaratıcı düşünmenin, esneklik bileşenine uygun örneklerdir.

Yaratıcı düşünebilme alışılana terk etme, bilinen yol ve yöntemlerin dışına çıkabilmedir (Rıza, 2001). Yani bir anlamda, yaratıcı düşünme herkesten farklı bakabilmeyi gerektirir denebilir. Özgün fikir ya da çözüm üreten insanları, diğerlerinden ayıran en önemli özellikleri olay, durum ya da eşyalara farklı bakabilme, farklı yönlerden yaklaşabilmeleridir. Yaratıcı düşünmeye ait üçüncü bir bileşen olan, özgünlük, farklı açılardan görebilme sonucunda gerçekleşebilir. “Bir tavada iki

### **Turkish Studies**

balık: Biri sıcak, biri soğuk” -Gökyüzü, Güneş, Ay- (Elçin, 1970: 6). Bu örnekte de görüldüğü gibi, bilmeceler, taşıdıkları uzak çağrışımlar yoluyla, yaratıcı düşünceyi tanımlayan elemanlardan biri olan, orijinallik kavramı ile yakın düzeyde ilişkilidir. Özdemir’in (2010) ifade ettiği gibi en yaratıcı anların yaşamın tersten okunması esnasında ortaya çıkması, bilmecelerin çözümünde muhatabın başvuracağı yollardan biridir. Bilmeceler yapısı itibarıyla abartma yoluyla cevabın özelliklerini ön plana çıkarırlar. “Abartmak bir değişkenlik yaratmaktır... Yaratıcılıkta önemli olan abartıdan sonraki düşüncelerdir” (Rıza, 2001: 210). Benzetmelerde abartının ön planda olduğu bilmecelere örnek olarak “Yer altında kırmızı minare” -Havuç- (Başgöz, 1993: 255) gösterilebilir.

Bilmecelerdeki çelişki sadece benzerlik ve zıtlıkların bir arada olmasında değil, hayal ve gerçeğin iç içe olmasından da kaynaklanmaktadır. “Bir küçücük kutudur, içi dünya yurdudur” - Radyo- (Başgöz, 1993: 470), bilmecesinde de görüldüğü gibi, var olan arayış, “bazen realitenin sınırları içinde saklıdır, bazen de olağanüstünün sınırsızlığına bürünür” (Öztürk, 1985: 306).

### 3.Bilmecelerin Eleştirel Düşünme Becerisi İle İlişkisi

Bilmeceler, sadece hoşça vakit geçirme amacını taşımaz; bunu yaparken çocukların bilişsel gelişimlerine de yardımcı olur. Öncelikle, bilmeceler çok katmanlı metinler olup, çözüm sürecinde çok yönlü düşünmeyi gerektirir (Köktürk, 2005). Metinde “gizlenme hali” ve metnin anlam katmanlılığı, çocuğun, cevabı, benzerlik ve zıtlık ilişkilerinden yola çıkarak ulaştığı olduğu seçenekleri, seçerek ve eleyerek bulmasını gerektirir. “Şekere benzer tadı yok, gökte uçar kanadı yok” bilmecesinde çeşitli açılardan şekere benzeyen nesnelere zihinden geçilir, en uygun cevaplar “gökte uçar kanadı yok” cümlesi ile tekrar elenmeye başlar. Bununla birlikte bilmecelerin en önemli özelliği kendi içlerinde barındırdıkları ikilemdir: “Kuş değildir ama uçar” gibi. Bu ikilem, bilmeceleri, zıtlıkları bütünlendirmeyi ve herhangi bir şemadaki kesin saptamayı konu dışında tutmayı öğrenmek için bir model haline getirir (Stefavona, 2007).

Bilmecenin baskın olan tümevarımsal özelliği, verilenlerin doğru organize edilmesiyle sonuca ulaşmayı gerektirir. Böylece bu süreç, mantıksal çıkarıma ve akıl yürütülerek yapılan analize dayalı olan cevapların doğrulamasını içerir. Yine tüm bireylerde bir öğretim aracı olarak, bilgiyi uygulamada ve sebep-sonuç ilişkisi kurmada başarı sağlar (Gwaravanda ve Masaka, 2008). Buchoff da (1996), bilmeceler yardımıyla, çocukların bilgiyi edinme ve yorumlama, çıkarım yapabilme ve sonuçlara ulaşabilme becerileri kazandıklarını belirtir. Bahsedilen bu beceriler, eleştirel düşünmenin bileşenlerinden bazılarıdır.

Bilmecelerde kişi, anahtar bir sözcükten geniş anlam dünyalarına girmeye çalışacaktır: “Sandığımı kapadım, püskülleri dışarıda” -Göz-Kirpikler- (Tezel, 1969: 6) ve “Bir ufacık mil taşı, dolanır dağı taşı” -Göz- (Başgöz, 1993:234) bilmecelerinde, muhatap, seçmiş olduğu anahtar sözcükler veya metaforlar ile kendini dinamik bir zihinsel sürecin içinde bulacaktır. Yine bilmecelerin sahip olduğu şiirsellik ve felsefe, imgesel düşünme kabiliyetini geliştirirken, bireyin analiz ve sentez düzeyinde beceri kazanmasını da sağlayacaktır (Köktürk, 2005). Bilmecelerde, cevaba ait nesnel değerlerin sunulmuş biçimi, insanda çeşitli çağrışımlar uyandırır. Böylece, onun, soruyu analiz edebilmesine, cevapla ilgili fikir yürütebilmesine ve bu çağrışımlardan elde edilen düşünceleri sentezleyebilmesine imkân tanır.

Paul ve arkadaşlarının belirlemiş olduğu eleştirel düşünme stratejilerinden, benzer durumları karşılaştırma, kendi bakış açısını geliştirme, sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi, önemli benzerlik ve farklılıklara dikkat etme, ilgili olmayan olgulardan ilgili olanları ayırt etme, çelişkileri fark etme (Akt: Şahinel, 2007) gibi bilişsel becerileri kullanma imkânı, bilmeceler yoluyla, temel düzeyde de olsa tanınır.

Eleştirel ve yaratıcı düşünme, birbirlerinden farklı özellikleri taşıyalar da, birbirlerini tamamlayan iki entelektüel beceridir. Bilmeceler yoluyla, yaratıcı düşünme ve eleştirel cevap

### Turkish Studies

uyarılır ve teşvik edilir. Çünkü onlar, gerçek ve görünen arasındaki çelişkiyi, ilk başta görünen ve tahmin edilecek olan arasındaki farklılığı vurgulamaktadırlar (Fisher, 2005).

#### **4.Bilmecelerin Problem Çözme Becerisi İle İlişkisi**

Bilmeceler sorma ve cevaplama usulü sıra dışı olsa da ortaya çıkan ilk sözlü problemler olarak düşünülebilir. Problem çözme ile ilişkisinin temeli bu fikirden yola çıkarak bu ürünlerin, soru-cevap yöntemine bağlı olmasıdır. Problem çözme, en sade ve öz olarak “*bilinenden yola çıkılarak bilinmeyi sistematik ve analitik olarak ortaya çıkarmak için yapılan düşünsel bir etkinlik*” olarak tanımlanabilir (Semerci ve Yelken, 2010: 48).

Bilmeceler, ciddi bir problem çözme ile şakanın idrak edilmesi ortasındaki süreç olarak görünmektedir. Bir anlamda, bilmeceler, çözümü keyif ve mizahı çağrıştıran birer problemlerdir (Shultz, 1974). Fakat bununla beraber, bilmeceler sadece hayal dünyasını değil, mantığı da gerektirmektedirler (Castro, 2011). Çocuk, bilmecenin muhatabı durumundayken, gizlenmiş olan nesnenin, varlığın “*anlam belirleyici ve ayırıştırıcılarına ilişkin*” çerçeveler geliştirir, şemalar oluşturur. Cevabı öğrendiğinde ise bu tahminlerin uygunluğunu ve geçerliğini zihninde denetler (Hayran, 2010). Bir anlamda, yine bir bilişsel sürecin içine girerek cevabın doğrulamasını yapar.

Problem çözme becerisinin geliştirilmesinde, bilmecelerdeki metaforlar da oldukça önemlidir. Arslan ve Bayrakçı (2006), beynin iki yarımküresinin de denge halinde çalışmasını gerektiren yaratıcı düşünme ve problem çözme becerileri için en iyi araç olarak, bir düşünce tarzı ile diğerinin yer değiştirmesine imkân sağlama, karmaşık fikirlerin kolay algılanıp anlaşılmasını sağlama nedenlerinden dolayı metafor kullanmanın altını çizmişlerdir..

Problem çözme becerisi kapsamında, bilmece çözümünün yanında yeni bilmece oluşturma da yapılabilecek etkinlikler arasındadır. Bilmece oluşturmak isteyen çocuk, kavramın, nesnenin bazı özelliklerini çeşitli sanatlarla öne çıkarıp onu buldurmaya yarayacak özellikleri ustaca gizleme çabasına girecektir. Üst düzey düşünme becerilerinin birçoğunu bir arada kullanmak durumunda olacaktır. Bu durum onu zihinsel bağlamda zorlayacaktır. Çünkü karşısında ipuçları ile sınırlandırılmış bir problemin çözümü değil, yeni ve çeldiricisi olacak bir problem oluşturmaya istenecektir.

Bilmeceler, görsel imgeleme yoluyla çözüme ulaşmayı sağlar. Orhon (2011), görsel imgelemeyi olayların, mekânların, bireylerin akıldan geçirilirken ya da hayal edilirken göz önüne gelmesi durumu olarak açıklar.

#### **Sonuç**

Eğitim ve öğretim hiçbir zaman saf, katıksız bilgiyi vermemiş ve bundan sonra da vermeyecektir. Yüzyıllar önce de sayısız çözülmemiş kavram, durum, olgu vardı bunlar yüzyıllar sonra da olacaktır. Çünkü edinilen her bilgi yeni sorular, yeni çözüm arayışlarını getirmektedir. Alışıldık ifadeler yardımıyla denilebilir ki eğitim ve öğretim bilgiye ulaşma yollarını öğrenmeyi hedefler. Sadece bunu yapmakla kalmaz, düşünme becerisini geliştirme üzerinde etki sahibi olur. İdeal eğitim ve öğretimin en genelgeçer amacı budur.

Bilmeceler, çeşitli özellikleri ile dil ve düşünme bağlamında olumlu etki yapabilecek vasıflara sahip folklor ürünleridir. Fakat bugün eğitim-öğretim çerçevesinde bilmecelere yer verilmemektedir. Bilmece türü ile eğitim kavramları üzerinde düşünüldüğünü ortaya koyan akademik çalışmalar ise oldukça azdır. Tüm bunlar, bilmecelerin eğitim bakımından ciddiye alınmadığının göstergesi olarak görülmektedir. Eğitim-öğretim yaklaşımları yenileşip çeşitlense de “didaktik” zihniyetin varlığını sürdürmek için direnç göstermektedir.

Öncelikle, önemli halk edebiyatının ürünleri olan bilmecelerin, taşıdığı kültürel güce zarar verilmeden güncelleştirilerek eğitim ve öğretim yaşamına dâhil edilmesi denenmelidir. Bununla birlikte bilmecelerin eğitsel ortamlarda yer edinmesinde muhatapların zihinsel olgunluk düzeyleri de hesaba katılmalı, içeriği çözmeye, imgesel düşünme yeterliliklerine göre ayarlanmalıdır.

Derslerde bilmeceler, görsel ve işitsel özellikler yüklenerek ilgi çekici hale getirilebilir. Yaratıcı yazma çalışmalarında bilmecelerden yararlanılabilir. Etkinlikler kapsamında, öğrencilerden, yeni bilmeceler üretmeleri istenebilir, sorulan bilmecenin karikatürize etmeleri için imkân verilebilir. Sonuç olarak, çocuk edebiyatına yakışır özellikleri taşımakta olan bu folklorik ürünlerin, dil ve düşünme becerileri bağlamında önemi fark edilmelidir.

## KAYNAKÇA

- ABRAHAM Roger D. ve DUNDES Alan, “Bilmeceler” (Çev: Ezgi Metin). **Millî Folklor**, S: 19 C: 73 (2007), 118-126.
- AKSAN Doğan, **Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003.
- ARSLAN Metin ve BAYRAKÇI Mustafa, “Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi”, **Millî Eğitim**, S: 171 (2006), 100-108.
- ARTUN Erman, “Ortak Türk Kültürü Ürünlerinin Çocuk Edebiyatına Katkıları”, 2009 [turkoloji.cukurova.edu.tr](http://turkoloji.cukurova.edu.tr) (E.T. 20.12.2011).
- BAŞGÖZ İlhan, **Türk Bilmeceleri I-II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- BUCHOFF Rita, “Teaching Reading, Riddles: Fun with Language Across Curriculum”, **The Reading Teacher**, S: 49 C: 8 (1996), 666-668.
- CASTRO, J. M., “Audiovisual Riddles to Stimulate Children’s Creative Thinking”, **Comunicar**, S: 36 C:XVIII (2011), 123-130.
- ELÇİN Şükrü, **Türk Bilmeceleri**. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- FISHER Robert, **Teaching Children to Think**. Nelson Thornes, 2005.
- GÖÇER Ali, “Türkçe Öğretiminde Çok Uyarınlı Bir Öğrenme Ortamı Oluşturmak İçin Seçkin Edebî Ürünlerden Yararlanma”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Türkçe Öğretimi Özel Sayısı, S:27 (2010), 341-369.
- GWARAVANDA, E. T. ve MASAKA, D., “Shona Reasoning Skills in Zimbabwe: The Importance of Riddles”, **Journal of Pan African Studies**. S:2 C:5 (2008), 193-208.
- HAYRAN Zeynel, “Çok Uyarınlı Eğitim Ortamlarının Öğrencilerin Kavram Gelişimine Etkisi”, **Eğitim ve Bilim**, S:35 C:158 (2010), 128-142.
- KARADEMİR Fevzi, “Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatım Üzerine”, **Millî Folklor**, S:20 C:78 (2008), 75-87.
- KÖKTÜRK Şahin, “Çocuklara Şiirin, Felsefenin ve İmgesel Dünyanın Kapılarını Açan Tür Bilmeceler”, **Hece Dergisi**, Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı (2005), 104-105.
- ORHON Günseli, **Yaratıcılık, Nörofizyolojik, Felsefi ve Eğitsel Temeller**, Pegem Akademi, Ankara, 2011.



- ÖZDEMİR Nebi, “Mizah, Eleştirel Düşünce Ve Bilgelik: Nasreddin Hoca”, **Millî Folklor**, S:22 C:87 (2010), 26-40.
- ÖZTÜRK Ali, **Türk Anonim Edebiyatı**, Bayrak Yayıncılık, Erzurum 1985.
- PUCCİO, Gerard J. ve MURDOCK, Mary C., “Creative Thinking: An Essential Life Skill”, (Ed. A. Costa), **Developing Minds: A Resource Book for Teaching Thinking** (67-72), Association for Supervision and Curriculum Development, Alexandria, VA 2001.
- RIZA, Enver T., **Yaratıcılığı Geliştirme Teknikleri**, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2001.
- SEMERCİ Nuriye ve YELKEN Tuğba Y., “İlköğretim Programlarındaki Ortak Temel Becerilere İlişkin Öğretmen Görüşleri (Elazığ İli Örneği)”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları (DAUM)**, S:8 C:2 (2010), 47-54.
- SHULTZ Thomas R., “Development of the Appreciation of Riddles”, **Children Development**, S:45 C:1 (1974), 100-105.
- STEFANOVA Ana, “Riddles as a Community Psychological Phenomenon in Folklore: Myths, Fairytales, Personal Literature Art”, **Folklore**, S: 35 (2007) 131-142.
- ŞAHİNEL Semih, “Eleştirel Düşünme”, (Ed. Ö. Demirel), **Eğitimde Yeni Yönelimler**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007, (123-136).
- ŞAUL Mahir, “Dünyada Bilmece Araştırmaları”, **Folklor Doğru**, Bilmece Sayısı, S: 37 (1979), 80-86.
- TEZEL Naki, **Türk Halk Bilmeceleri**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969.
- TÜRKYILMAZ Dilek, “Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine”, **Millî Folklor**, S:21 C:81 (2009), 40-53.
- ÜLGEN Gülten, **Kavram Geliştirme Kuramlar ve Uygulamalar**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2001